

# ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.4.4>

**В. В. Юровська**

доктор юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри трудового права  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

## СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена дослідженню системи недержавного пенсійного забезпечення України на підставі аналізу нормативно-правового регулювання вказаної сфери. Встановлено, що попри створені майже двадцять років тому законодавчі підстави для існування системи недержавного пенсійного забезпечення, остання досі не досягла належного рівня розвитку, що зумовлено різними факторами. В статті розглядаються види недержавних пенсійних фондів (відкритий пенсійний фонд, корпоративний пенсійний фонд та професійний пенсійний фонд), визначається коло учасників системи недержавного пенсійного забезпечення, правові підстави для участі у недержавних пенсійних програмах. Розглядається зміст пенсійного контракту як основного документу, який закріплює взаємні права та обов'язки адміністратора недержавного пенсійного фонду та його учасників. Зі змісту Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» робиться висновок, що накопичення недержавних пенсійних заощаджень відбувається не тільки в недержавних пенсійних фондах на підставі пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та їх вкладниками, а й страховими організаціями – на підставі договорів страхування довічної пенсії або страхування ризику настання інвалідності або смерті, та банківськими установами – на підставі договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Звертається увага на значну регламентацію відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення, що є необхідним для мінімізації ризиків у вказаній сфері.

Автором наводяться приклади організації систем недержавного пенсійного забезпечення Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Нідерландів, Австралії. Досвід цих країн доводить, що недержавні пенсійні плани можуть займати важливе місце в системі пенсійного забезпечення, функціонувати на рівні з державною системою пенсійного забезпечення та навіть випереджати її. Зазвичай недержавна пенсійна система в інших країнах представлена недержавними пенсійними фондами, пенсійними планами в страхових компаніях або банках.

**Ключові слова:** недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, пенсійний контракт, пенсійний план, пенсії із визначеними внесками, пенсії із визначеними виплатами.

**Постановка проблеми.** Одним із рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні є система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні

пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [1]. З 2004 року в Україні діє спеціальний Закон «Про недержавне

пенсійне забезпечення», яким регулюються відносини у сфері добровільного накопичувального пенсійного забезпечення [2], і слід відзначити, що за цей час система недержавного пенсійного забезпечення постійно розвивається, хоча й не так активно. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку інформує про підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2021 та повідомляє, що у Державному реєстрі фінансових установ станом на 30.06.2021 містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди, з них 58 діючих, а також 19 адміністраторів таких фондів. Загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів становила 888,3 тис. осіб, тоді як у 2020 році – 879,9 тис. Станом на 30.06.2021 адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 92,4 тис. пенсійних контрактів, що більше на 12,8% (10,5 тис.) порівняно з аналогічним періодом 2020 року. Кількість вкладників станом на 30.06.2021 становила 86,2 тис., з яких більша частина – це фізичні особи – 84,1 тис. (97,6%). Порівняно з аналогічним періодом 2020 року цей показник збільшився на 13,1% (10,0 тис.). Станом на 30.06.2021 пенсійні виплати становили 1 196,2 млн грн, що на 16,2% більше порівняно з аналогічним періодом 2020 року. Виплати було здійснено 88,2 тис. учасникам, тобто 9,9% від загальної кількості учасників. Одним із основних якісних показників, які характеризують систему недержавного пенсійного забезпечення, є сплачені пенсійні внески. Сума пенсійних внесків станом на 30.06.2021 становила 2 496,7 млн грн. Цей показник збільшився на 10,1% (228,7 млн грн) порівняно з аналогічним періодом 2020 року [3].

Отже, попри створені майже двадцять років тому законодавчі підстави для існування недержавної системи пенсійного забезпечення, остання досі не досягла належного рівня розвитку, що зумовлено різними факторами. Зокрема, у звіті проєкту USAID «Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації» відзначається, що низькі показники діяльності недержавних пенсійних фондів зумовлені багатьма причинами, а саме:

несприятливою макроекономічною ситуацією, відсутністю розвинутих ринків капіталу й надійних фінансових інструментів, низьким рівнем доходів населення та нерозумінням необхідності заощаджувати на пенсію, а також недостатнім пропагуванням важливості (навіть відсутністю інформації про існування) недержавних пенсійних схем [4, с. 9]. О.В. Андрійчук взагалі серед основних чинників неефективного функціонування вітчизняної системи недержавного пенсійного забезпечення виділяє саме недовіру населення до системи недержавного пенсійного забезпечення та недостатність інформованості населення про принципи функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення [5, с. 4]. Цілком погоджуючись із вищевказаним, можна зробити висновок, що важливе значення для розвитку недержавного пенсійного забезпечення в нашій державі має систематизація інформації щодо нього, встановлення його основних характеристик, а також дослідження закордонного досвіду у вказаній сфері як прикладів позитивного розвитку недержавного пенсійного сектору.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі питання недержавного пенсійного забезпечення розглядали в своїх роботах О.В. Андрійчук [5], С.В. Богославець [6], І.Л. Бомбергер [7], А.О. Гудзь [8], С.М. Прилипко [9], І.О. Ткаліч [10] та інші.

**Метою цієї статті є** дослідження загальних особливостей функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні, а також у деяких інших країнах.

**Виклад основного матеріалу.** Появу недержавного пенсійного забезпечення в історії нашої країни слід датувати ще 1859 роком, у період перебування більшої частини території України у складі Російської імперії. Із цього року добровільне пенсійне страхування почало поширюватися через емеритальні каси, зокрема, у 1859 році з'явилась перша така каса військово-сухопутного відомства. Крім того, в зазначений період було затверджене «Положення про пенсійні каси службовців і робітників у приватних кредитних установах, торгово-промислових підприєм-

ствах і страхових товариствах», в якому закріплювались основні засади недержавного пенсійного забезпечення [5, с. 7].

Сьогодні основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини у сфері отримання недержавних пенсій, є Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Із змісту цього документу можна зробити висновок, що система недержавного пенсійного забезпечення в Україні представляє собою частину системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат [2].

Функції «акумуляторів» недержавних пенсійних накопичень виконують: 1) недержавні пенсійні фонди на підставі пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та їх вкладниками; 2) страхові організації на підставі договорів страхування довічної пенсії або страхування ризику настання інвалідності або смерті; 3) банківські установи на підставі договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Учасником недержавного пенсійного забезпечення може бути будь-яка фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до пенсійного фонду або на пенсійний депозитний рахунок у банку і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку або договором страхування довічної пенсії та цим Законом, або яка отримує пенсійні виплати із пенсійного фонду [2].

При цьому певні обмеження щодо участі фізичної особи в конкретному недержавному пенсійному фонді можуть бути зумовлені самим видом пенсійного фонду. Так, учасниками *відкритого пенсійного фонду* можуть бути будь-які фізичні

особи незалежно від місця та характеру їх роботи; учасниками *корпоративного пенсійного фонду* можуть бути лише робітники засновників такого пенсійного фонду; учасниками *професійного пенсійного фонду* можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду, а також фізичні особи, які є працівниками організацій роботодавців, їх об'єднань, членами або працівниками професійних спілок, їх об'єднань, які створили такий фонд.

Ключовим документом у відносинах між фізичною особою – учасником недержавної пенсійної системи та недержавним пенсійним фондом є пенсійний контракт, вимоги до якого визначені в Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Зокрема, в пенсійному контракті мають бути визначені обрана вкладником фонду пенсійна схема; строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання; порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду; права, обов'язки, відповідальність сторін та порядок розв'язання спорів; розмір пенсійних внесків та умови його зміни тощо [2].

Недержавна пенсійна система передбачає можливість здійснювати два види пенсійних виплат: пенсію на визначений строк та одноразову пенсійну виплату. Розмір пенсійних виплат визначається насамперед з огляду на суми пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, а також тривалості виплат. Адміністратор планує обсяг грошових коштів, необхідних для здійснення пенсійних виплат учасникам фонду відповідно до укладених пенсійних контрактів, та надає відповідну інформацію особам, що здійснюють управління пенсійними активами цього фонду в порядку, визначеному договором про управління активами [2].

У багатьох зарубіжних країнах недержавні пенсійні системи організовані аналогічним чином, хоча, звичайно, мають місце певні особливості.

У Великій Британії, наприклад, існує два основних типи приватних пенсій:

пенсії із визначеними внесками (*defined contribution*) та пенсії із визначеними виплатами (*defined benefit*). У пенсійному плані з визначеними внесками сплачені особою або її роботодавцем грошові кошти інвестуються приватним пенсійним фондом, а вартість пенсійної корзини може збільшуватися або зменшуватися залежно від того, наскільки грошові кошти приносять прибуток. Розмір пенсійних виплат, який особа отримує в результаті, залежить від таких факторів: скільки внесків було сплачено; наскільки ефективно відбувалось інвестування грошових коштів; в якому вигляді отримуються пенсійні виплати – як періодичні платежі чи як разова виплата. У пенсійному плані з визначеними виплатами пенсійні внески сплачуються виключно роботодавцем. Розмір пенсійних виплат у результаті залежить від декількох факторів, зокрема від розміру заробітку та тривалості роботи в такого роботодавця, пенсійні виплати здійснюються частинами [11].

Аналогічна система приватних пенсійних планів існує й в США. Так, відповідно до інформації, викладеної в Бюлетені приватної системи пенсійного забезпечення за 2019 рік (складений 29.06.2021 Управлінням із забезпечення допомоги працюючим за найм, що є структурним підрозділом Міністерства праці США), останнім часом прослідковується стійка тенденція до переходу з пенсійних планів із визначеними виплатами (*defined benefit*) на пенсійні плани із визначеними внесками (*defined contribution*). Після закріплення на законодавчому рівні у 1978 році можливості сплати на спеціальний рахунок 401(к) для пенсійних відрахувань відсотку від заробітної плати (так званий, *401(к) defined contribution*) без сплати податку (дата сплати податку переноситься на момент виходу на пенсію), пенсійний план із визначеними внесками набув широкої популярності. Загальна кількість приватних пенсійних планів знову зросла у 2019 році приблизно до 733 700, що на 1,6 відсотка більше, ніж у 2018 році. Кількість приватних пенсійних планів із визначеними внесками зросла на 1,7 відсотка, тоді як кількість планів із визначеними

виплатами збільшилась лише на 0,1 відсотка [12, с. 1].

У Нідерландах недержавна пенсійна система представлена страховою рентою (приватним пенсійним планом у страховій компанії) або банківськими заощадженнями (приватним пенсійним планом у банку або в інвестиційній компанії). Умови участі у недержавному пенсійному плані регламентується договірними умовами, визначеними сторонами. Відрахування у вказані пенсійні плани здійснюються з певними податковими пільгами [13, с. 1].

В Австралії сьогодні діють дві категорії приватних пенсійних фондів. Перша категорія – це накопичувальні пенсійні фонди (*superannuation funds*), кількість учасників яких більше чотирьох. Внески у вказані фонди здійснюють як робітники, так і роботодавці [14]. Діяльність таких фондів регулюється Австралійським управлінням пруденціального регулювання (*Australian Prudential Regulatory Authority*) [15]. Другу категорію приватних пенсійних фондів складають самоврядні накопичувальні пенсійні фонди (*self-managed superannuation funds*), кількість учасників у яких може бути чотири та менше. Їх створюють для особистих пенсійних заощаджень, внески в такі фонди здійснюють самі учасники [14]. Діяльність таких фондів регулюється Австралійською податковою службою (*Australian Tax Office*) [15].

Отже, із аналізу вітчизняного та іноземного досвіду недержавного пенсійного забезпечення можна зробити висновок, що основними його принципами є добровільність та договірний характер відносин між фізичною особою – учасником недержавної пенсійної системи та суб'єктами, які здійснюють недержавне пенсійне забезпечення. При цьому діяльність усіх учасників недержавної пенсійної системи достатньо жорстко регламентована, що зумовлено необхідністю гарантування реалізації недержавною пенсійною системою своєї соціальної функції – забезпечити належний рівень соціальної захищеності населення. Така точка зору підтримується, зокрема, О.В. Андрійчук, яка звертає увагу на той факт, що на законодавчому рівні запроваджено ефек-

тивну систему захисту пенсійних накопичень, які здійснюються учасниками недержавного пенсійного забезпечення, чітко визначені права та обов'язки суб'єктів недержавного пенсійного фонду, встановлений жорсткий контроль щодо їх функціонування [5, с. 10].

У зв'язку із цим можна говорити про змішану правову природу недержавного пенсійного забезпечення, здійснення правового регулювання вказаною системою як імперативним, так і диспозитивним методами. Щодо цього досить слушно зазначає С.В. Богославець, який підтримує точку зору, що недержавне пенсійне забезпечення є структурною частиною галузі права соціального забезпечення України за таких підстав: 1) відносини з недержавного пенсійного забезпечення виникають між його учасниками під час прояву негативного наслідку соціального ризику; 2) недержавне пенсійне забезпечення як правове явище та як вимога сучасності покликане підтримати та доповнити рівень соціальної захищеності суспільства, надати можливість громадянам (частково) самим відповідати за свій добробут, будучи на пенсії; 3) цей вид забезпечення все ж таки є пенсійним, а тому входить до галузі «Право соціального забезпечення України» [6, с. 14]. При цьому, однак, ним звертається увага на ту обставину, що відносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають змішаний характер. Попри те, що відносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення мають характер соціально забезпечувальних, та враховуючи те, що відносини між особою та пенсійним фондом, банківською установою або страховою компанією будуються на підставі договору, угоди, пенсійного контракту, загалом на договірних засадах (що передбачає наявність деяких рис відносин цивільно-правового характеру), можна дійти висновку про соціально-забезпечувальну спрямованість відносин, однак з деякими особливостями, притаманними іншим галузям права [6, с. 15–16].

**Висновки.** Як висновки до вищевикладеного можна зазначити те, що недержавна пенсійна система в Україні

перебуває на стадії становлення, попри майже двадцятирічну історію існування спеціального нормативно-правового акту у вказаній сфері, який достатньо детально визначає особливості її функціонування. Основними суб'єктами недержавної пенсійної системи є недержавні пенсійні фонди, хоча пенсійні накопичення можуть здійснюватися також і в страхових компаніях та банках на певних спеціальних умовах. Попри значну регламентацію відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення, що є необхідним для мінімізації ризиків у вказаній сфері, регулювання відносин між фізичною особою – учасником недержавної пенсійної системи та суб'єктами, які здійснюють недержавне пенсійне забезпечення, відбувається насамперед на підставі укладеного між ними договору. Законодавством визначаються певні обов'язкові умови для таких договорів, проте сторони ними не обмежені.

Досвід інших країн дозволяє зробити висновок, що недержавні пенсійні плани можуть займати важливе місце в системі пенсійного забезпечення, функціонувати на рівні з державною системою пенсійного забезпечення та навіть випереджати її. Зазвичай недержавна пенсійна система в інших країнах представлена недержавними пенсійними фондами, пенсійними планами в страхових компаніях або банках, набувають поширення пенсійні плани з фіксованими внесками. Крім того, пенсійні програми розрізняються за колом осіб, що можуть брати в них участь (галузеві, професійні, корпоративні тощо).

#### Список використаної літератури:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
2. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 11.11.2021).
3. НКЦПФР інформує про результати системи недержавного пенсійного забезпечення на кінець другого кварталу

- 2021 року / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nkcpfr-informuye-pro-rezultati-sistemi-nederzhavnogo-pensijnogo-zabezpechennya-na-kines-drugogo-kvartalu-2021-roku> (дата звернення: 12.11.2021).
4. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації / Проект USAID, липень 2019. URL: [http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary\\_Private\\_Pensions\\_in\\_Ukraine-Assessment\\_jul2019\\_ua.pdf](http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf) (дата звернення: 12.11.2021).
  5. Андрійчук О.В. Правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення в системі соціальної політики держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2016. 19 с.
  6. Богославець С.В. Недержавне пенсійне забезпечення як один із напрямів реалізації соціальної функції держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2009. 19 с.
  7. Бомбергер І.Л. До питання запровадження недержавного спеціального пенсійного забезпечення. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 115–121.
  8. Гудзь А.О. Співвідношення понять «вид соціального забезпечення» та «вид недержавного соціального забезпечення» в теорії права соціального забезпечення України. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травн. 2020 р.). Одеса, 2020. Т. 2. С. 180–183.
  9. Прилипко С.М. Недержавне пенсійне забезпечення у системі соціального захисту в Україні. *Проблеми законності*. 2000. Вип. 43. С. 63–66.
  10. Ткаліч І.О. Адміністративне та правове забезпечення діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 20 с.
  11. Types of Private Pensions. URL: <https://www.gov.uk/pension-types> (дата звернення: 12.11.2021).
  12. Private Pension Plan Bulletin. Abstract of 2019 Form 5500 Annual Reports Data Extracted on 6/29/2021. Employee Benefits Security Administration. United States Department of Labor. URL: <https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/EBSA/researchers/statistics/retirement-bulletins/private-pension-plan-bulletins-abstract-2019.pdf> (дата звернення: 12.11.2021).
  13. Pension in the Netherlands. URL: <https://kwps.nl/usr-uploads/files/brochures/Pension%20in%20the%20Netherlands.pdf> (дата звернення: 12.11.2021).
  14. Инфраструктурные проекты и пенсионные инвестиции: Австралия. URL: <https://investinfra.ru/frontend/images/PDF/book-v-poiskah-realnogo/128-2-3-avstraliya.pdf> (дата звернення: 12.11.2021).
  15. Private Retirement Systems and Sustainability: Australia. URL: <https://www.unpri.org/private-retirement-systems-and-sustainability/private-retirement-systems-and-sustainability-australia/5986.article> (дата звернення: 12.11.2021).

### **Yurovska V. Non-state pension schemes system: Ukrainian and foreign experience**

*The article is devoted to the study of the non-state pension schemes system of Ukraine on the basis of the analysis of normative-legal regulation of the specified sphere. It is established that despite the legal basis for the existence of a private pension system created almost twenty years ago, the latter has not yet reached the appropriate level of development, due to various factors. The article considers the types of private pension funds (open pension fund, corporate pension fund and professional pension fund), determines the range of participants in the private pension system, the legal basis for participation in private pension programs. The content of the pension contract is considered as the main document that establishes the mutual rights and obligations of the private pension fund administrator and its participants. From the content of the Law of Ukraine "On Non-state Pension Schemes" it is concluded that the accumulation of private pension savings occurs not only in private pension funds on the basis of pension contracts between pension fund administrators and their depositors, but also insurance companies on the basis of life insurance or risk insurance the occurrence of disability or death and banking institutions on the basis of agreements on the opening of pension deposit accounts for the accumulation of pension savings within the amount determined for the reimbursement of deposits by the Deposit Guarantee Fund of individuals. Attention*

*is drawn to the significant regulation of relations in the field of private pension provision, which is necessary to minimize risks in this area.*

*The author gives examples of the organization of private pension systems in Great Britain, the United States, the Netherlands, and Australia. The experience of these countries shows that non-state pension plans can play an important role in the pension system, operate on a par with the state pension system and even outpace it. Usually the private pension scheme in other countries is represented by private pension funds, pension plans in insurance companies or banks.*

**Key words:** *non-state pension schemes, non-state pension fund, pension contract, pension plan, pensions with defined contributions, pensions with defined benefits.*